

La creazione dell'articolo e le lingue dei poeti lirici

1. a) *Od.* V 2 ὄρνυθ', 19 ἔβη, 21 προσέφη, 23 ἐβούλευσας | *Od.* V 5 λέγε, 22 φύγεν || *Hes. Op.* 17 ἐγείνατο | *Hes. Op.* 18 θῆξε

b) *Od.* V 254s. ἐν δ' ἴστον ποίει καὶ ἐπίκρνον ἄρμενον αὐτῷ / πρὸς δ' ἄρα πηδάλιον ποιήσατο || *Hes. Op.* 13 διὰ δ' ἄνδιχα θυμὸν ἔχουσιν

c) *Il.* XII 338 τόσσος γὰρ κτύπος ἦεν, αὐτὴ δ' οὐρανὸν ἔχε | *Il.* II 528 μείων, οὐ τι τόσος γε ὅσος Τελαμώνιος Αἴας || *Hes. Th.* 705 τόσσος δοῦπος ἐγεντο θεῶν ἕριδι ξυνιόντων

2. a) *Od.* V 259 ὁ δ' εὖ τεχνήσατο καὶ τά | *Od.* V 133s. ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἀπέφθιθεν ἐσθλοὶ ἐταῖροι, / τὸν δ' ἄρα δεῦρ' ἀνεμός τε φέρον καὶ κῆμα πέλασσε || *Hes. Op.* 42 κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ βίον ἀνθρώποισιν

b) *Od.* V 3s. (Ἦὸς δ' ...) οἱ δὲ θεοὶ θῶκόνδε καθίζανον, ἐν δ' ἄρα τοῖσι / Ζεὺς ὑψιβρεμέτης κτλ. | *Il.* I 106s. μάντι κακῶν οὐ πῶ ποτέ μοι τὸ κρήγυον εἶπας / αἰεὶ τοι τὰ κάκ' ἐστὶ φίλα φρεσὶ μαντεύεσθαι

c) *Od.* V 5 τοῖσι δ' Ἀθηναίη λέγε κήδεα πολλ' Ὀδυσῆος | 13 ἀλλ' ὁ μὲν ἐν νήσῳ κεῖται κτλ.

d) *Od.* V 43-47 αὐτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα, / ἀμβρόσια χρύσεια, τὰ μιν φέρον ἡμὲν ἐφ' ὕγρην / ἢ δ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν ἅμα πνοιῆσ' ἀνέμοιο. / εἴλετο δὲ ῥάβδον, τῆ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει

e) *Od.* V 354 αὐτὰρ ὁ μερμήριξε πολύτλας διὸς Ὀδυσσεύς | *Od.* VI 117 αἰ δ' ἐπὶ μακρὸν ἄυσαν· ὁ δ' ἔργετο διὸς Ὀδυσσεύς

f) *Od.* V 55 ἀλλ' ὅτε δὴ τὴν νῆσον ἀφίκετο τηλόθ' εὐδῶσαν

g) *Od.* V 29 σὺ γὰρ αὐτε τὰ τ' ἄλλα περ ἄγγελός ἐσσι | *Il.* I 70 ὅς ἤδη τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσόμενα πρό τ' ἐόντα || *Hes. Op.* 216s. ὁδὸς δ' ἐτέρηφι παρελθεῖν κρείσσων ἐς τὰ δίκαια

h) *Il.* I 184-186 ἐγὼ δέ κ' ἄγω Βρισηίδα καλλιπάρηρον / αὐτὸς ἰὼν κλισίην δὲ τὸ σὸν γέρας ὄφρ' εὖ εἰδῆς / ὄσσον φέρτερός εἰμι σέθεν

3. a) *Heraclit.* B 1 D.-K. τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀζύνεται γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκούσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείρουσιν εἰκόσασιν

b) *Hippocr.* *Aἴρ.* 3 ταῦτα δ' ἔσται μεταξύ τῆς τε χειμερινῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῶν δυσμέων τῶν χειμερινῶν

c) *Heraclit.* B 53 D.-K. πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους | *Plat. Crit.* 46d ταῖς μὲν δεῖ τῶν δόξων προσέχειν τὸν νοῦν, ταῖς δὲ οὐ

d) *Heraclit.* B 62 D.-K. ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεώτες

e) *Heraclit.* B 75 D.-K. τοὺς καθεύδοντας οἶμαι ὁ Ἥ. ἐργάτας εἶναι λέγει καὶ συνηγορῶν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων

f) *Plat. Crit.* 50c εἰώθας χρῆσθαι τῷ ἐρωτᾶν τε καὶ ἀποκρίνεσθαι

g) *Plat. Parm.* 128b τὸ οὖν τὸν μὲν ἐν φάναι, τὸν δὲ μὴ πολλά, καὶ οὕτως ἐκάτερον λέγειν ὥστε μηδὲν τῶν αὐτῶν εἰρηκέναι δοκεῖν σχεδόν τι λέγοντας ταῦτά, ὑπὲρ ἡμᾶς τοὺς ἄλλους φαίνεται ἡμῖν τὰ εἰρηκέναι εἰρησθαι

4. a) τοῖς Ἐλευσινίοις ... τοῖς Ἀχαιοῖσιν (*Epich.* fr. 99,2 e 4 K.-A.) || στεφ[ά]νυσιν, λού[πη]σι, χαλεπ[ί]σι, λάυς, λιγουροκω[τί]λυς ἐνοπῆς, νοῦ]μψησι μυγ[ί]ς (*Corinn. PMG* 654 col. i 26, 29, 34; *PMG* 655 (b),5, 16) || δόμοις, λάοις (*Alcae.* fr. 58,2, 143,3 V.) || τὸν κακῶς μ' ἔρδοντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς (*Archil.* fr. 126,2 W.²) || τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ... παισὶ τε σὺν μικροῖς (*Tyrt.* fr. 10,1 e 6 W.²) || Ἔρως αὐτὸς με κυανέοισιν ὑπὸ / βλεφάροισι τακέρ' ὄμμασι δευκόμενος / κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἀπει-ρα δίκτυα Κύπριδος ἐσβάλλει (*Ibyc. PMGF* 287,1-4)

b) ἐράσσατο, ἔξελε, ἐμήσατο (*Pind. O.* 1,25, 26, 31) || ματρός ἄκουσας (*Herinn.* F 4,29) || ὑψηλὸν δ' ὑπὲρ ἔρκος ὑπέρθορον, εὔρε δὲ πάντως (*Sol.* fr. 4,28 W.²: cf. *Il.* IX 476 καὶ ὑπέρθορον ἐρκίον αὐλῆς) || ἐπειδὴ κάτθανε Μύρσιλος (*Alcae.* fr. 333,2 V.) || ἔκρου]ψαν, κλέψε, ἔλε, ἔμελψεμ (*Corinn. PMG* 654 col. i 13, 16, 18)

c) "δέ]δοιχ' ὄπως μὴ τυφλὰ κάλιτήμερα / σπ]ουδῆ ἐπειγόμενος / τὼς ὥσπερ ἡ κ[ύ]ων τέκω". / τος]αὐτ' ἐφά-νεον· παρθένον δ' ἐν ἄνθε]σιν / τηλ]εθάεσσι λαβῶν / ἔκλινα κτλ. (*Archil.* fr. 196,39-44 W.²) | εἰμὶ δ' ἐγὼ θεράπων μὲν Ἐνυαλίῳ ἄνακτος / καὶ Μουσέων ἐρατὸν δῶρον ἐπιστάμενος (*Archil.* fr. 1 W.²) || ὡς Διονύσοι' ἄνακτος καλὸν ἐξάρξαι μέλος / οἶδα διθύραμβον οἶνφ συγκεραυνωθεὶς φρένας (*Archil.* fr. 120 W.²) || ἄστερες μὲν ἀμφὶ κάλαν σελάνναν / ἀψ ἀπυκρῦπτοισι φάεννον εἶδος, / ὅπποτα πλήθοισα μάλιστα λάμπη / γᾶν ... ἄργυρία (*Sapph.* fr. 34 V.) || ὁ δ' αὐτίκ' ἐλθὼν σὺν τριοῖσι μάρτυσιν / ὄκου τὸν ἔρπιν ὁ σκότος καπηλεύει, / ἄνθρωπον εὔρε τὴν στέγην ὀφέλλοντα / – οὐ γὰρ παρῆν ὄφελμα – πυθμένι στοιβῆς (*Hippocr.* fr. 79,17-20 Dg.²)

5. a) ἀσπίδι μὲν Σαῖον τις ἀγάλλεται, ἦν παρὰ θάμνω, / ἔντος ἀμώμητον, κάλλιπον οὐκ ἐθέλων | κῆμα πολυφλοῖσβοιο θαλάσσης (*Archil.* fr. 5,1s., 13,3) || τεθνάμεναι, φίλε Κύρνε, πενιχρῶ βέλτερον ἀνδρὶ / ἢ ζῶειν χαλεπῆ τειρόμενον πενή (*Theogn.* 181s.: cf. *Tyrt.* fr. 10,1 W.² e *Il.* XXIV 225) || δῆμος δ' ὦδ' ἂν ἄριστα σὺν ἡγεμόνεσσιν ἔποιτο, / μήτε λίην ἀνεθεὶς μήτε βιαζόμενος / τίττει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἔπηται / ἀνθρώποις ὀπόσοις μὴ νόος ἄρτιος ἦ (*Sol.* fr. 6 W.²) || μνήμα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία, ὃν ποτε Μῆδοι / Σπερχεῖον ποταμὸν κτεῖναν ἀμειψάμενοι, / μάντιος, ὃς τότε κῆρας ἐπερχομένας σάφα εἰδῶς / οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν (*Simon. AP* VII 677) || Ποτεδάφονι φάνακτι (*Corinth. DGE* 123,2 e 3) || ὦ ξείν', εὐδρον ποτ' ἐναίομεν ἄστου Κορίνθου (*AG App.* 4,1) ~ ὦ ξένη εὐδρον ποτ' ἐναίομες ἄστου Κορίνθου (*DGE* 126)

b) ποσί / ποσσί, εἰς / ἐς, κόσος / πόσος || πυγῆ, πόρνη, κυκεών, βέκος || <υ> ὥσπερ αὐλῶ βρῦτον ἢ Θρεῖξ ἀνήρ / ἢ Φροῦξ ἔμυξε· κύβδα δ' ἦν πονεομένη (*Archil.* fr. 42 W.²) || δὴ ἡμέραι γυναικός εἰσιν ἡδίσται, / ὅταν γαμῆ τις κάκφερον τεθνηκυῖαν (*Hippocr.* fr. 66 Dg.²) || ἀναπέτομαι δὴ πρὸς Ὀλυμπον πτερούγεσσι κούφης διὰ

τὸν Ἔρωτ' οὐ γὰρ ἐμοὶ <- > θέλει σνηβᾶν (Anacr. *PMG* 378) || ἐν μύρτου κλαδί τὸ ξίφος φορήσω / ὥσπερ Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων / ὅτε τὸν τύραννον κτανέτην / ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποιήσατήν (*Carm. com. PMG* 893 = 10 F.)

c) ἴσος / ἴσος, πόσι / πόδεσσι || οἱ μὲν ἰππῶν στρότον οἱ δὲ πέσδων / οἱ δὲ νάων φαῖσ' ἐπ[ι] γᾶν μέλαι[ν]αν / ἔ]μμεναν κάλλιστον, ἔγω δὲ κῆν' ὄτ-/τω τις ἔραται (Sapph. fr. 16,1-4 V.) || χαῖρε, Κυλλάνας ὁ μέδεις, σὲ γὰρ μοι / θῦμος ὕμνην, τὸν κορύφαισιν † αὐγαῖς † / Μαῖα γέννατο Κρονίδα μίγρισα / παμβασίληϊ (Alcae. fr. 308 V.) || μέμφομη δὲ κῆ λιγουρᾶν / Μουρτίδ' ἰώνγ' ὅτι βανὰ φοῦ-/σ' ἔβα Πινδάροι πὸτ ἔριν (Corinn. *PMG* 664)

d) πολλάκι δ' ἐν κορυφαῖς ὀρέων, ὅκα / σιοῖσι φάδη πολύφρανος ἐορτά, / χρύσιον ἄγγος ἔχοισα, μέγαν σκύφον, / οἶά τε ποιμένες ἄνδρες ἔχοισιν, / χερσὶ λεόντεον ἐν γάλα θεῖσα / τυρὸν ἐτύρησας μέγαν ἄτρυφον Ἀργειφόντα (Alcm. *PMGF* 56) || ἄριστον μὲν ὕδωρ, ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ / ἄτε διαπρέπει νυκτὶ μεγάνορος ἔξοχα πλούτου / εἰ δ' ἄεθλα γαρύεν / ἔλδειαι, φίλον ἦτορ, / μηκέτ' ἀελίου σκόπει / ἄλλο θαλπνότερον ἐν ἄμερα φαεν-/νὸν ἄστρον ἐρήμας δι' αἰθέρος, / μηδ' Ὀλυμπίας ἀγῶνα φέρτερον αὐδάσομεν (Pind. *O.* 1,1-7) || {ΠΟ.} Νεφελοκοκκυγίαν τὰν εὐδαίμονα / κλήσον, ὦ Μοῦσα, τεαῖς ἐν ὕμνων ἀοιδαῖς, / {ΠΙ.} τουτὶ τὸ πρᾶγμα ποδαπὸν; εἰπέ μοι, τίς εἶ; / {ΠΟ.} ἐγώ; μελιγλώσσω ἐπέων εἰς ἀοιδὰν / Μουσάων θεράπων ὄτρηρός, / κατὰ τὸν Ὀμηρον (Ar. *An.* 904-910)

Bibliografia

AA. VV., *La langue et le style des œuvres de la littérature antique*, III, Paris 1987.

Elegia e Giambo

A. Fick, *Die Sprachform der altionischen und altattischen Lyrik*, «Bezenbergers Beiträge» XI, XIII, XIV (1886, 1888, 1889).

A. Scherer, *Die Sprache des Archilochos*, «Entr. Hardt» X (1963) 87ss.

V. Schmidt, *Sprachliche Untersuchungen zu Herondas*, Berlin 1968.

E. Risch, *Sprachliche Betrachtungen zum neuen Archilochos-Fragment (Pap. Colon. Inv. 7511)*, «GB» IV (1975) 219-229.

D.A. Campbell, *The language of the New Archilochus*, «Arethusa» IX (1976) 151-156.

U. Rapallo, *Influssi anatolici sulla grammatica di Ipponatte*, «SIFC» XLVIII (1976) 200-243.

G. Tedeschi, *Lingue e culture in contatto. Il problema della lingua in Ipponatte*, «ILing» IV (1978) 225-233.

A. Aloni, *Le Muse di Archiloco*, København 1981.

E. Degani, *Studi su Ipponatte*, Bari 1984.

F. Bossi, *Studi su Archiloco*, Bari 1990².

Epigramma

B. Kock, *De epigrammatum Graecorum dialectis*, Münster 1910.

A.S.F. Gow-D.L. Page, *The Greek Anthology*, II, *The Garland of Philip and Some Contemporary Epigrams*, I-II, Cambridge 1968 (in part. I XXXVIss.).

Lirica monodica

A. Fick, *Die Sprachform der lesbischen Lyrik*, «Bezenbergers Beiträge» XVII (1891) 177-213.

U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Die sprachliche Form der lesbischen Lyrik*, in *Sappho und Simonides*, Berlin 1913, 79-101.

C. Gallavotti, *La lingua dei poeti eolici*, Bari 1948.

C.A. Mastrelli, *La lingua di Alceo*, Firenze 1954.

Eva-Maria Hamm, *Grammatik zu Sappho und Alkaios*, Berlin 1957.

B. Marzullo, *Studi di poesia eolica*, Firenze 1958.

Anne Broger, *Das Epitheton bei Sappho und Alkaios: eine sprachwissenschaftliche Untersuchung*, Innsbruck 1996.

Lirica corale

E. Risch, *Die Sprache Alkmans*, «MH» XI (1954) 20-37.

B. Forssman, *Untersuchungen zur Sprache Pindars*, Wiesbaden 1966.

R. Arena, *La terminazione 'eolica' -οῖσα (-αισα)*, «Acme» XX (1967) 215-227.

N.S. Grinbaum, *La koiné micenea e il problema della formazione della lingua della lirica corale greca antica (Mikenskaja koinje i problema obrazovanija jazyka drevne-greceskoi chorovoj liriki)*, in AA.VV., «Atti e memorie del I Congresso Internazionale di Miceneologia», II, Roma 1967, 875-879.

C.O. Pavese, *La lingua della poesia corale come lingua d'una tradizione poetica settentrionale*, «Glotta» XLV (1967) 164-185.

M. Nöthiger, *Die Sprache des Stesichorus und des Ibycus*, Diss. Zürich 1971.

C.O. Pavese, *Tradizioni e generi poetici della Grecia arcaica*, Roma 1972, 77-108.

R.A. Felsenthal, *The Language of Greek Choral Lyric. Alcman. Stesichorus. Ibycus and Simonides*, Madison 1980.

C. Calame, *Alcman*, Romae 1983, XXIV-XXXIV.

B. Gentili, *Poesia e pubblico nella Grecia antica. Da Omero al V secolo*, Bari 1984 (1988², 1995³), 76-82.

C. Neri, *Studi sulle testimonianze di Erinna*, Bologna 1996, 159-168 (con bibl.).

O. Poltera, *Le langage de Simonide: étude sur la tradition poétique et son renouvellement*, Bern 1997.

E. Cingano, *La lirica corale*, in I. Lana-E.V. Maltese (curr.), *Storia della civiltà letteraria greca e latina*, I, *Dalle origini al IV secolo a.C.*, Torino 1998, 101-156.

C. Neri, *Erinna: testimonianze e frammenti*, Bologna 2003, 521-548.